

נספח

ריפוי בכתיבה: תיעוד פגישה טיפולית / יורם בילו

הטקסט המובא להלן מקורו בעבודת הדוקטור של יורם בילו, שהושתתה על עבודת שדה שעשה באמצע שנות השבעים, ושהוגשה לסנאט האוניברסיטה העברית בירושלים בשנת תשל"ח.¹ העבודה לא ראתה אור בדפוס, ואני מודה לפרופ' בילו על הסכמתו לפרסם כאן קטע זה כמעט כלושנו. חלק מן ההערות הפרשניות המקוריות הושמטו. אלה שנותרו מובאות בסוגריים מרובעים בגוף הטקסט. הערותי שלי, כולל סימון השמטות בציטוט, מובאות בגוף הטקסט בסוגריים מרובעים כפולים או בהערות שוליים. כדרכו בעבודה זו הסתיר בילו את זהות המשתתפים בפגישה ונקט שמות בדויים.

לביתו של ר' יוסף² מגיע בשעות אחר-הצהריים יהודי יוצא מרוקו, מאזור מרקש, בן ששים ושבע, בלויית בן זקונים שלו, כבן שלש עשרה, שמו שלום והוא מתגרר בקריית מלאכי. פניו עשורות זקן, לראשו ברט ועל בגדיו חלוק פועלים אפור. כמו רוב הפונים המבוגרים, הוא פותח במרוקנית, אך לפי בקשת ר' יוסף, עובר לעברית, למעני.

שלום: יש לי ילד, ממלחמת יום כיפור קיבל פחד. נפל עליהם פגז. ארבעה בתים על ידו. אחד בלי ראש. ה' שומר אותו. אבל קיבל מחלה יותר מדי, זה הלם, לא נוגע בגוף שלו. הכל בסדר. זה תסירה,³ מן הפחד. מתי שהיה [בבית] נפל על המיטה, לא יודע כלום.

שלום עובר לתאר את הגילגולים שעבר בנו בבתי-חולים ובבתי-הבראה במחצית השנה שנותרה לשיחורו מהצבא [הדפוס המקובל, מרופא למרפא, נשמר גם כאן]. אחר כך נשלח הביתה. שלום נאלץ לקיים אותו ואת שלושת ילדיו הנוספים שבפנימיות מעבודה חלקית. הוא עובר להתלונן על משרד הסעד, עד שהרב מפסיקו.

1 בילו, פסיכיאטרייה, עמ' 558-569.

2 את יחסיו המיוחדים עם ר' יוסף (שהיה בעת המחקר בשנות השישים המאוחרות לחייו) ומשהו מאישיותו האיר בילו במילים הבאות: 'התייחסתו של ר' יוסף לראיונות שיקפה משהו מסיגנון אישיותי: מזהיר ומסוייג בתחילה, הוא הפך נענה ומשתף פעולה, לאחר שהובהרו לו מטרות המחקר ומשנתקבלו תנאיו, שכללו תמורה כספית מתאימה עבור הראיונות. בכך בא לביטוי החוש הפרקטי של רב זה, היחיד מבין המרפאים שקיבל תשלום עבור המידע שמסר, ואשר מרבה להדגיש את חשיבות התגמול המטריאלי גם במפגשי הריפוי. במשך הזמן למדנו להכיר כי לא תאוות בצע היא שהנחתה אותו, אלא הכרתו בחשיבות החומר שבידיו ובערך מיומנותו. בסופו של דבר, היו עבורנו יתרונות בגישתו הגלויה והמטריאלית, מאחר שיצרה אצלו מעין מחויבות להאיר את הנושא הנחקר מכל צדדיו. אמצעי הריפוי של ר' יוסף, כמו גם מפגשיו עם הפונים, היו פתוחים בפנינו לחלוטין, ונתכוננו בינינו יחסים חיוביים של קירבה' (שם, עמ' 540-541). פרטים נוספים עליו ראו: שם, עמ' 540-571.

3 תסירה היא אחת ממחלות השדים השכיחות בקרב יהודי מרוקו. פירושה המילולי של המילה בערבית מרוקנית: זריקה, והיא מציינת מכה שמקבל האדם מן השדים. לעתים מדובר בנגיעה בלבד או באיום ללא כל מגע מצד השד. בצורתה המתונה אמורה התסירה לחלוף ללא נזק ניכר. בצורתה הקשה היא מציינת מגוון הפרעות נפשיות קשות. בילו ציין כי זו הקטגוריה השכיחה ביותר בתלונות הפונים לטיפול מסורתי שבדק, וכי רבים מן המרואיינים במדגמנו נוטים לכלול בה כל מחלה, הפרעה או בעיה שמקורן בפגיעת שדים' (שם, עמ' 53). דיון רחב במחלות השדים בקרב יוצאי מרוקו ראו: שם, עמ' 52-108.

ר' יוסף: טוב, לא חשוב.

שלום: טוב, לא חשוב, העיקר הילד.

ר' יוסף: מה עם זה שחולה?

שלום: הוא בבית, עבר בדיקות של רופאים. הולך, תגיד לא קרה לו כלום. מלפני חמש עשרה יום לא רואה כלום בעיניים. עכשיו במיטה, נותנים לו אוכל כמו ביד. לקחתי אותו לרחובות, שלחו לקפלן; משם לתל-השומר [כשהמצב מחמיר והרופאים אינם עוזרים, רק אז פונים למרפא].

ר' יוסף: מי שלח אותך? מי אמר לך?

שלום: אלוהים. אני שמעתי מכמה אנשים, אני באתי. אני שואל איפה גר החכם. לשם שמים, אולי תעזור לי? אולי תבוא מצוה על היד שלך?

ר' יוסף [זהיר]: אם ירצה השם... [נמלך בדעתו] תשמע אותי, אם היית בא לפני... בזמן שהוא עוד טרי...

שלום: עכשיו טרי, עכשיו טרי, על העיניים, לא רואה חמש עשרה יום, זה הכל. מהדברים האחרים הוא הבריא.

ר' יוסף: אל תגיד לי. פעם בא אלי משהו לבית השחיטה.⁴ חייל. אם תראה אותו תגיד: זה ייכנס על הסורים. איזה גוף! כמו שלח אותו מלאך. עד שהתנפל עלי ונישק אותי. אמר שרוצה שאני אכתוב לו. יש לו משהו. פתחתי ועשיתי לו חשבון.⁵ מצאתי שיש לו פחד ביום פלוני. אמר לי: כן. אמר שסגר עליו [החייל] את השירותים ושמע את הפגזים וקיבל פחד, הלם, ועשיתי לו תרופה, ואמר שאם לא יעזור לו, יחזור אלי, ולא חוזר.

[שלום ור' יוסף מתווכחים על מידת 'טריותו' של המקרה. בילו מציין כי ר' יוסף אינו נוטה לטפל במקרה שאינו 'טרי'. שלום מדגיש את בעיית העיניים וטוען ל'טריות' העניין. ר' יוסף קושר בעיה זו בבעיה אחרת, ישנה יותר.]]

ר' יוסף [בקול סמכותי]: עכשיו כבר המון זמן ממלחמת יום הכיפורים, המון, אל תגיד לי. את הפחד ודברים כאלה אוהבים טרי. אם טיפלת בו בכתיבה לפני שיקבל את העיניים שלו, לא יקרה לו דבר כזה.

שלום [בעקשנות]: רק עיניים, טרי עכשיו.

ר' יוסף: אל תגיד רק עיניים, אין לו פחד?

שלום: יש לו פחד, אבל בגוף שלו בסדר, אין כלום.

ר' יוסף: אתה רואה את הגוף שלו, אבל מה שבפנים, את הפנימיות... שלום: אלוהים יודע, אלוהים יודע.

ר' יוסף: כבר לא רואה לגמרי? טיפה לא רואה?

שלום: לפעמים אמר שהוא רואה, לפעמים קצת, לפעמים ככה.

ר' יוסף: כבר לא יוצא מן המיטה?

4 טרם צאתו לגמלאות היה ר' יוסף שוחט. ראו: שם, עמ' 540.

5 כוונת ר' יוסף לנחש גורלות המשמש לאבחון. ראו להלן.

שלום: יכול ללכת בדירה, אבל לא רואה דבר גדול. אמר הוא רואה אותי, אבל לא הרבה, מטושטש.

ר' יוסף: מה השם שלו? פנחס; מה שם אמו? ימנה. איך כותבים?

הבן מאיית. ר' יוסף כותב את השמות בכתיב מלא.

ר' יוסף: כמה היום בחודש שלנו? מתי היה ראש חודש? ה' בטבת.

הוא מעביר את שם החולה ואמו למיספרים לפי 'חשבון קטן', וכן את התאריך ואת היום בשבוע ומסכם את הערכים המספריים. את התוצאה מחלק לשבע. השארית היא שלש. [ר' יוסף מסתפק בנוסח המקוצר של 'גורל לחולה', ללא הטלת נקודות].⁶

ר' יוסף: אתה יודע מתי התחיל לו המחלה?

שלום מניע ראשו לשלילה.

ר' יוסף: התחיל לו ביום ג' בערב.

שלום: השם יודע.

[[בילו שואל אם ביום ג' התחילו בעיות העיניים]]

ר' יוסף: לא רק העיניים. יש לו גם בגוף. אל תאמין שהוא בריא בגוף. אילו היה בריא בגוף ובאו לו רק העיניים, מאיפה באו לו העיניים? מן הגוף? זה מן ההלם שקיבל ומן הפחד ומכל המחשבות.

שלום [מבין את ההערה האחרונה כסירוב ומפציר]: באמת, החכם, באמת, תודה רבה, לשם שמיים, לשם שמיים.

ר' יוסף [נעתר באי רצון מופגן. נראה שהסירוב מגביר את יוקרתו]: טוב. עכשיו הענין הוא ככה. מה אני אגיד לך? העזרה מאת השם. [הזהירות האופיינית לר' יוסף]. הבאת איזה צלחות?

שלום ובנו כאחד: כן.

שולפים משקית צלחת פלסטיק לבנה.

ר' יוסף [צוחק]: טוב, זה סימן טוב, ידעו כבר. [הפונה בא מוכן. יודע מה סוג הטיפול הצפוי]. הרופא מה אמר לכם?

שלום: הרופא לא יודע מהדבר הזה, אומרים: תראה, העיניים של הילד ככה...

ר' יוסף: מתפלאים, מתפלאים [בשמץ לגלוג]. אין סימנים שהם יכולים לעזור במשהו.

שלום: לא, אמרו רק אולי ניתוח לראש [בהתרגשות רבה], ואני לא מסכים.

[[בילו מעמיד על הדפוס החוזר אצל מרפאים רבים לברר ולהדגיש את כישלון הרפואה המודרנית, כחיוק הרלוונטיות של הרפואה המסורתית שהם מציעים.]]

ר' יוסף: לראש? לא [בביטול]. עכשיו הגעת למה שאמרתי לך. זה לא העיניים. אל תחשוב שהוא בריא. הפנימיות לא.

שלום, חושש מסירוב, מבקש שוב ושוב שיעזור לו. מתאר את תלואותיו עם הרופאים: אם יש להם סכינים, אז הם עוזרים עם הסכינים [בסרקזם]... אבל עזרה?

ר' יוסף [צוחק]: ניתוח רצו לעשות לו.

שלום: אם אתה היית רואה מה אני עשיתי לתל השומר עד שהוצאתי את הילד הזה. אני לא ישנתי בבית, ישבתי שמה יום ולילה. בכוח הוצאתי. הם רוצים לתת לי אותו? זה העיניים שלי. אין לי אוכל, לא יכול לישון [בלעדיו].

ר' יוסף מברר ביתר הרחבה פרטים על הפונה ועל הדרך בה הגיע אליו. שלום: בתחנה, כשהבאתי אותו מבית החולים, שמעתי. אמרו לי לך לפלוגי. כל האנשים אמרו לי [בטון מחניף]. וכמה זמן אני מסתובב בעיר הזאת עד שהגעתי, אבל בן אדם אחד, ברוך השם, הביא אותי עד לכאן.

ר' יוסף: חכה אני אביא את ה...

יוצא להביא את מיזוודת הריפוי. [...] ר' יוסף חוזר ומציע תה. למרות שמסרבים, מביא ומוזג. [...] הוא אינו מסתיר את גאוותו שהפונה נשלח אליו על-ידי אחרים –

[ר' יוסף]: אז שמה אמרו לך שתלך אצל ר' יוסף אמוזג? לא צריך להתפאר שמכירים אותי אנשים. מפורסמות אינן צריכות ראיות.

הוא מזכיר מספר מקרים שבהם טיפל. [דברים אלה מכוונים במידה רבה אלי, אך אין ספק שתיאור המקרים מרשים את הפונה].

ר' יוסף נוטל את 'גורל האורים ותומים'⁷ בכתיבת יד ומשמיע את התפילה המקובלת לשאלת גורל [ניתן למצאה גם בראש הספר המודפס] כשהוא משבץ בה את שם החולה ואימו ואת השאלה 'על עניין חולה זה, האם יתרפא או בר מינן. כשסיים, שירטט על דף נייר שלש שורות של תגים, אותם חילק לשבע, ונותר עם שארית שתיים, השולחת אותו לדף ל"ב בספר. בזהירות ובקפדנות מפיך ר' יוסף את חמש עשרה אותיות התשובה, על פי הדרך הנקוטה, והוא מקריא אותה.

ר' יוסף: וחולה יסתכן וירפא... כלומר, יימשך זמן ואחר כך, אם יהיו טיפולים, יכול להתרפות.

הוא משבח את הגורל ומתאר הצלחות ניבוי שלו בעבר. [שוב הוא פונה אלי, אך נראה שהדברים מכוונים גם לפונה]. ראוי לציין כי אותיות אחדות היו מטשטשות בכתב היד, ואז שלף מהמיזוודה את 'גורל אורים ותומים' המודפס והשתמש בו.

ר' יוסף: תשמע אדון שלום, אפילו שעשיתי חשבון ועשיתי גורל, והגורל הנ"ל אמר שהמחלה תימשך קצת זמן, אבל יש תיקווה, יש סיכויים שיתרפא בעזרת השם, זה מה שאמר.

שלום [בהתרגשות]: תודה רבה, החכם, תודה רבה. [בולטת הרגשת ההקלה בעיקבות הפרוגנוזה החיובית מיסודה].

ר' יוסף: זה מה שאמר, ועכשיו מה שאני יכול לעשות. תן לי את הצלחת ויכתוב אותה וימרח שהשם הוא יכול... אני לא חושב שאני יכול לכתוב על הצלחת הזאת. קודם כל, יש בה שמן או משהו. מחוץ לזה, אני לא חושב שיימחק הדיו.

7 זהו הגורל המועדף על ר' יוסף. על כך, על השימוש שלו בגורלות ועל ספריו ראו: בילו, פסיכיאטרייה, עמ' 547-555.

שלום [בתחינה]: יימחק, יימחק, החכם.

ר' יוסף נוטל את מחברת הכתיבות שלו ומחפש מירשם מתאים. הוא עובר בריפוף על הבעיות לסוגיה [ווקורא בקול]: לעין הרע, לשקיקה [סוג של כאב ראש], למשתיק במיטה,⁸ לתולעים בבטן, לכאב לב, למי שעקום לו הפה... הנה, לנפוח עיניים, לכאב עיניים. שלום: לא כואב לו העיניים.

ר' יוסף [בקול סמכותי]: אני יודע מה אני עושה... להאיר העיניים, לפקוח העיניים, זהו. מקריא מירשם לריפוי שאינו כורך כתיבה: קח כבד ורחצהו במים ומלחהו באַרְסֶנִיקִי. לבדו, בעת אוכלו יאירו עיניו... מי יודע מה זה ארסניקי? לא יודעים.

הוא ממשיך ומחפש: לקהות עיניים. ייקח עין ימין של קיפוד, נו, זה לא רע. שלום טוען כי לא יוכל למצוא קיפוד. ר' יוסף ממשיך לחפש, עד שמוצא כתיבה לבעיה. הוא נוטל את הצלחת, מנסה לכתוב עליה את שם החולה ונכשל.

ר' יוסף: אמרתי לך שזה לא יתפוס. צלחת טובה זה מחרסינה... מה אני יכול לעשות? מנסה שוב.

ר' יוסף: לפני שאתחיל אמרתי לך... לא תפס, הנה, ניסיתי, ניסיתי, בורה. רק סתם להגיד לך שכתבתי? לא תפס.

נסיונות חוזרים אינם מוצלחים יותר.

ר' יוסף: לא הבאת צלחת אחרת? זה לא הולך ככה, לא יודע להגיד לך כתבתי, ולא כתבתי.

ר' יוסף ניגש למטבח, עורך שם סיבוב [דמונסטראטיבי, נראה לי] וחוזר: הנה, קמתי למטבח ולא מצאתי כלום אצלי. לא יודע לכולם.

שלום מציע שילך למרכז לקנות צלחת מתאימה, אך ר' יוסף דוחה את ההצעה, נמלך בדעתו ותולש ממחברת רגילה שני דפים, כל אחד מהם הוא מחלק לשניים. על כל אחת מארבע פיסות הנייר שבידו כותב, מימין לשמאל, שתי שורות מספרים, העליונה בת תשע ספרות והתחתונה בת שמונה.

ר' יוסף: ישנם קמעות לעשן, נהדרים. זה עוזר מאה אחוז. אם תראה אותם תגיד מיספרים, וזה שמות [...] זה שמות נעלמים. לא שייך לצלחת. זה למחוק [צלחת] וזה לעשן. גם אם הייתי כותב את ההוא, הייתי כותב את זה... את הללו נהדרים לגמרי, עוזרים בכל מיני מחלה.

עתה נוטל ר' יוסף דף מחברת נוסף, מעטר אותו בשמות אחדים ומציין את שם החולה ושם אמו בליוויית מטרת הכתיבה ('לפנחס בן ימנה, שלא יפגע על ידי שדין, שדיתין, מזיקין, פחד' וכו'). בשולי הדף מוסיף שמות אחדים, מקפל, מציר מגן דוד על התוצר המקופל ומשבץ בו אותיות. הוא מדגיש, שהשמות הכתובים מוכרים לו על פה. הכתיבה נמשכת דקות אחדות ובמהלכה דומיה, המשרה אווירה רצינית, מכובדת, מתוחה משהו, בחדר.

ר' יוסף: השם ישלח לו רפואה. מה אני יכול לעשות כבר בידיים?

מוסר לשלום את הניירות בליוויית הוראות: שמעני. אלה לשרוף ולעשן, לבלוע את העשן, ארבעה ימים, כל יום אחד.⁹ וזה לתלות. תוסיף לו תְּרַמֵּל ורוחה ומלח ותתלה אותו, והקדוש ברוך הוא ישלח רפואה שלמה עליידי רפאל המלאך. [החומרים המצורפים לקמיע מקובלים כמרחיקי שדים.¹⁰ שימושם תואם את מטרת הקמיע – שמירה משדים, בין השאר – ורומז למקור דמוני של ההפרעה, שאליו לא נכנס ר' יוסף בכלל].

שלום ובנו: אמן.

שלום מנסה לדחוף לידי ר' יוסף כמה שטרות כסף של עשר ושל חמש לירות ישראליות והלה דוחהו.

ר' יוסף [בקול תקיף]: שמעני. בעזרת השם וישועתו תיתן לו את זה לעשן, ואת זה לתלות. אם המצב ישתנה טיפה, או שיחלום איזה חלום... למה שאני יודע מה שאני אומר. המון, המון, שולחים אותם זכות אבותי הקדושים. המון רואים מהמשפחה שלי בחלום ושולחים אותם, וכתבתי להם ונתרפאו.

שלום מלווה את הסבריו [[של ר' יוסף]] במלמול נרגש של הסכמה, נושק מספר פעמים לידו ולראשו של ר' יוסף. מנסה שוב לתת לו כסף.

ר' יוסף: אני צריך לתת לך, לעזור לך, לא צריך כסף.

לבסוף נוטל ממנו חמש עשרה לירות ישראליות, חוזר על ההוראות ובודק אם הבין אותן. נתון בידו פתק, ועליו מיספר הטלפון שלו.

ר' יוסף: כמה אסימונים, תתקשר אתי, תגיד לי אם זה עוזר לו או לא.

שלום: שלום, החכם, תודה רבה, החכם.

מנשק אותו שוב.

ר' יוסף: יודעים היכן התחנה?

מלווה אותם אל מחוץ לבית.

מוגן בזכויות יוצרים

9 עישון ההשבעה והשמות הוא דרך נוספת, מקבילה לשתייה, להטמעתם בגוף החולה כדי שיפעלו שם לריפוי. בילו ציין כי כרבע מן המקרים שבדק טופלו באמצעות שרפת הכתיבה ועישונה. ראו: בילו, פסיכיאטרייה, עמ' 344. שיטה זו רווחה גם בקרב המוסלמים במרוקו. ראו: וסטרמרק, א, עמ' 327-328.

10 על שימוש בהרמל (זרעי עשב מיוחד שיובשו ונטחנו) להסרת עין הרע ראו: בןשמחון, יהדות מרוקו עמ' 279-280.